

Cuprins

Henri H. Stahl și școala gustiană	7
Din arhiva lui Henri H. Stahl	
<i>Scrisori către Henri H. Stahl .....</i>	<i>43</i>
Alte scrisori din arhiva Stahl	176
Glosar	185
Abstract	215

Henri H. Stahl și școala gustiană

O introducere la un dosar de scrisori interbelice

Nu mi-a fost ușor să găsesc o formulă, sper, adecvată, prin care să introduc scrisorile pe care le promisem de la Henri H. Stahl într-un volum. Mi-a dat o mapă care conținea de-a valma scrisori primite de la colegi și de la persoane neapartenând școlii gustiene, scrisori trimise de Stahl, fără răspuns, câteva scrisori ale lui Dimitrie Gusti, cu sau fără răspuns. Profesorul nu mi-a vorbit niciodată despre felul cum s-a adunat acest corpus, nici dacă a rămas intact sau a fost mutilat. Mi l-a împrumutat pentru transcriere (și, în unele cazuri, transcriere plus traducere din franceză), lăsând la latitudinea mea utilizarea lor ulterioară. Deși majoritatea acestor epistole sunt extrem de importante, n-am avut până acum răgazul de a le pune în valoare. Acum, însă, o împrejurare fericită – pornirea realizării unei mari biobibliografii a lui Dimitrie Gusti la Biblioteca Centrală Universitară – mă îndeamnă să le public. Dar, dincolo de realizarea acestui instrument științific, pe care-l consider indispensabil, am simțit nevoia să conturez portretul din tinerețe al profesorului Stahl, despre care apar din când în când studii interesante, dar portrete nu. Poate și din motivul că, în comparație cu Anton Golopenția și Mircea Vulcănescu, a avut mai multe șanse, a putut să-și tipărească o parte din rezultatele cercetărilor sale.

Totuși, opera și activitatea sa în ansamblu rămân prea puțin cunoscute. De fapt, la fel de puțin cunoscute ca și școala gustiană în ansamblul ei.

Nu există o dată, un an acceptat de toată lumea interesată, privind demararea școlii monografice sau a școlii sociologice de la București. Unii consideră că ar fi 1918, anul de înființare la Iași a Asociației pentru studiu și reformă socială, alții afirmă că prima ieșire pe teren a studenților conduși de Gusti poate fi socotită debutul școlii monografice. Prima variantă e dificil de susținut pentru că acel început viza mai mult pregătirea științifică a reformelor sociale, decât cercetarea de teren. A doua dată este mai plauzibilă, dar ideea cercetării dezvoltate în seminarul de sociologie al lui Gusti apăruse mai devreme în legătură cu viața studentescă, iar problema abordării mediului rural s-a pus în 1924. Interesant de observat că, indiferent pentru care dată optăm, nu Stahl a fost primul ajutor important al lui Gusti, ci Mircea Vulcănescu. Stahl i s-a alăturat abia la cea de-a doua campanie, aceea de la Rușețu.

Și nu este de mirare, căci Stahl, care a terminat Dreptul, nu s-a gândit la o carieră de sociolog. Dar, la urma urmei, de unde „a apărut” Stahl ?

De fapt, portretul intelectual al profesorului Henri H. Stahl – născut la 12 octombrie 1901 într-o familie de intelectuali, imigrată în București de trei generații – trebuie să înceapă cu descrierea obligatorie a dublei influențe suferite de el încă din casa părintească. Nu fiindcă profesorul ar fi ținut la această fundamentare, ci fiindcă din studiul operei sale reiese clar această dublă înrăurire. Cel care va deveni „cel mai mare istoric social contemporan al Europei de Est” a primit prima orientare de la Gaston Boeueve, fratele mai mare din prima căsătorie a mamei sale, cel care l-a inițiat în universul gândirii social-democrate și care, sub numele

de Șerban Voinea, a ajuns lider al acestei mișcări. Sub influența acestuia, elev și admirator al lui Constantin Dobrogeanu-Gherea, a devenit de timpuriu bun cunoscător al „gherismului”. Considera că ideea de bază a acestuia era o țară patriarhală, asupra căreia acționează „pătrunderi capitaliste, înglobarea țărilor înapoiate în sfera de influență a capitalismului”. „M-am convins că Gherea știe ce-i capitalismul” – îmi spunea în anii '80. „Păreră mea însă, personală, era că nu știe ce-i o țară înapoiată. Nu știa bine ce este țara românească...”¹

Cealaltă influență determinantă provenea de la Nicolae Iorga, în tinerețea lui Stahl musafir frecvent al tatălui său² istoric, paleograf și mare stenograf, căruia marele istoric îi dictase multe dintre operele sale. Era firesc, deci, să-l întreb: având în vedere prestigiul imens al lui Iorga și profunda sa simpatie pentru el, cum se explică faptul că nu s-a orientat spre dreapta? Răspunsul îl caracterizează: „Nu m-am dus spre Iorga, după cum nu m-am dus nici spre socialiști, politicește. Dar problemele gheriste nu le puteai discuta decât în cluburile socialiste, nu în altă parte...”³

Deși anii de facultate se caracterizau prin mari prefaceri politice, puțin favorabile studiilor academice aprofundate, tânărul Stahl, chiar în timpul primului an de facultate, a încercat să lămurească problema sistemului juridic al devălmășiei. „Până la urmă mi-am dat seama că nu-i doar un sistem juridic, ci e vorba de un sistem de viață socială. Are, evident, și aspecte juridice, dar e un fenomen complex. Astea fiind gândurile care mă frământau, faptul că am putut cu Gusti să fac aceste studii, m-a hotărât să merg la Gusti.

---

¹ Rostás, Zoltán, *Monografia ca utopie: Interviu cu Henri H. Stahl*, București, Ed. Paideia, 2000, pp. 10-11.

² Stahl, Henri (1877-1942) .

³ Rostás, *Monografia...*, p. 18.

M-am înscris, deci, nu de dragul sociologiei, ci de dragul posibilității de a face cercetări la sate.”⁴

Dacă tânărul student la Drept, viitor avocat, era mai interesat de problemele de istorie socială decât de practica juridică în baroul bucureștean, atunci și tânărul socialist avea o particularitate atipică pentru un social-democrat: într-o perioadă de mari confruntări ideologice, de lupte politice, H.H. Stahl rămâne inactiv: „Nu am avut veleități și nici calități de politician. N-am avut. Cel mult am fost conferențiar, la asta am fost folosit de-a lungul vieții întregi. Ca să vorbesc, dar nu la acțiune politică. Nu m-a pasionat problema aceasta. Am fost convins că materialismul istoric este o admirabilă unealtă de cercetare științifică, însă atâtă. Nu am fost prea entuziast nici ca socialist. Kautskist, kautskist, dar îl citisem și pe Bernstein, ca să nu zic numai de el, și pe mulți alții. Eram foarte impresionat de Proudhon, de socialiștii comuniști francezi; nu eram deloc convins că Marx are dreptate când spune că, în mod fatal, vom ajunge la o societate socialistă. Și, în orice caz, nu eram deloc convins că societatea socialistă are aspectul pe care-l voiau bolșevicii.”⁵

Găsirea vocației

În niște ani de tranziție efectivă, de la România mică la România Mare, când aproape toată lumea căuta să se poziționeze cât mai bine din punct de vedere politic și social, iată un tânăr care nu se ambiționa să devină mare avocat și nici om politic. Prin urmare, apărea ca o ființă stranie, aparte, care își găsea cu greu rostul. Dar tinerii devotați sincer cercetării, oamenii preocupați de rezolvarea

---

⁴ Rostás, *Monografia...*, p. 13.

⁵ Rostás, *Monografia...*, p. 14.

---

unor probleme științifice găsesec întotdeauna acea companie, oricât de restrânsă, de care au nevoie pentru a-și dezvolta proiectele. H.H. Stahl s-a întâlnit la momentul oportun cu profesorul Dimitrie Gusti care a demarat tocmai în acea perioadă – la mijlocul anilor '20 – seria monografiilor sociologice de la sate. Deja la prima campanie la care a participat, cea de la Rușetu (Brăila) din 1926, Stahl i-a atras atenția lui Gusti atât prin talentul său de metodolog al cercetării colective, cât și prin preocupările sale de istorie socială. După această campanie de vară s-a integrat în Seminarul de sociologie care, prin atitudinea intelectuală neangajată politic a participanților săi, a pus bazele unei școli de gândire, unei mișcări culturale alternative la ceea ce propunea societatea românească în momentul respectiv. Amintindu-și de Seminarul lui Gusti, Stahl a ținut să precizeze că „era un loc de adunare a tot ce avea mai bun la vremea aceea tineretului”, „un permanent loc de discuții și dezbateri pe probleme”, la care participau studenți de la Drept și Medicină, istorici, filosofi, economiști. „Era un laborator de creație științifică. Plus că era, la început, dublat cu Oficiul universitar, pe care-l crease Gusti pentru ajutorarea studenților. Cu cantine, cu cămine, cu tot felul de ajutoare medicale, juridice, de toate. Era un centru.”⁶

La acest Seminar participanții nu căutau argumente pentru a se afilia unei mișcări sau alteia, ci își puneau problema cauzelor acestor mișcări. Dar, mai presus de toate, membrii acestui Seminar sociologic – de fapt un atelier studențesc de nivel avansat – erau preocupați de conturarea unei atitudini științifice în domeniile științelor sociale, care să scoată exercitarea conducerii de stat din „empirismul îngrozitor” – cum îi plăcea lui Gusti să se exprime, referindu-se la viața politică și la administrarea treburilor publice.

---

⁶ Rostás, *Monografia...*, p. 19.

Campania de la Nerej (Vrancea) din 1927 a fost hotărâtoare pentru întreaga carieră științifică a lui H.H. Stahl. Această investigație a fundamentat studiul original al satului devălmaș, oferindu-i un laborator pentru mai mult de zece ani. Aici a devenit coordonatorul cercetării împărțite în echipe de specialitate, legate de „cadre și manifestări”, conform doctrinei lui Gusti. Atunci a început munca de lungă durată care a dus la monumentală operă, scrisă în 1939 în limba franceză, *Nerej, un village d'une région archaïque*⁷. Tot Nerejul a fost terenul (și nu numai în timpul campaniei din 1927, ci mulți ani de-a rândul) și al studiilor de istorie socială, referitoare la organizarea devălmașă a satului, prin care Stahl a pătruns în literatura de specialitate mondială. „Asemenea sate au existat în multe părți ale lumii – preciza profesorul american Daniel Chirot în prefața unui volum în limba engleză –, iar subjugarea lor la forțele pieței reprezintă o dimensiune esențială a creării lumii moderne. Descrierea elegantă, fundamentată teoretic, a mecanismelor care au acționat în acest caz pe parcursul a cinci secole, reprezintă o contribuție remarcabilă la literatura generală asupra schimbărilor sociale și a tranziției de la un mod de producție la altul. Multe societăți coloniale și semicoloniale («periferice», cum sunt numite astăzi) au avut această experiență. Volumul lui Stahl contribuie și la dezbaterile din această zonă.”⁸

Nu mai puțin importantă a fost campania de la Fundul Moldovei din 1928, unde Stahl, alături de Dimitrie Gusti și Mircea Vulcănescu, a contribuit la cristalizarea teoriei sociologiei monografice. În acest an s-a consolidat și mai mult echipa monografică,

---

⁷ Stahl, Henri H., *Nerej, un village d'une région archaïque*, vol. I-III (prefață de D. Gusti), București, 1939.

⁸ Stahl, H. Henri, *Traditional romanian village communities*, Cambridge University Press, 1980, X.

prin formarea Asociației monografiștilor, în care Stahl a avut un rol de seamă. Repetarea acestor campanii, ritualizarea unor acțiuni, apariția unei culturi organizaționale au dus, în mod evident, la cristalizarea unor legături de grup între monografiști. Stahl, fără să fi teoretizat procesul de organizare a școlii monografice, a sesizat structurarea echipei în grupuri mai mici, proces care mai târziu va provoca crize organizaționale semnificative: „Că în grupul acela mare al monografiștilor care a fost la un moment dat, noi am format un fel de nucleu clandestin, ca să zic așa. Pentru că la Fundul Moldovei ne-am trezit că eram câțiva care aveam mai multă experiență decât toți ceilalți. Era Vulcănescu, eram eu, era Mitu Georgescu, era Xenia Costa-Foru. Și căroră ceilalți ne-au spus că suntem «bătrânii». Bătrânii Monografiei. (...) Țștia patru, la rândul lor au avut oameni pe care i-au format.”

Dincolo de cele mărturisite de Stahl sunt relevante și cele relatate de Marcela Focșa. Venită pentru prima oară la monografie, Marcela Focșa a sesizat importanța grupului de aghiotanți din jurul Profesorului, subliniind că Stahl era unul dintre „fruntași” în grupul celor care îl sprijineau pe Gusti în toate problemele de organizare legate de monografie, grup din care mai făceau parte Prejbeanu, Nel Costin, Mitu Georgescu, Vulcănescu. Stahl s-a atașat mult de monografie, „era unul din cei care au fost cei mai atașati. El avea problemele lui. (...) Era un stâlp. Era o permanență, un om de bază.”⁹ Este important și faptul remarcat de Marcela Focșa că la Fundul Moldovei formarea de grupuri-grupulețe în echipa lui Gusti nu avea conotații politice sau ideologice. Acestea se alcătuiau în funcție de vechimea în monografie, după afinități, interesul de cercetare. Evident, toți aveau păreri politice, unii chiar convingeri

---

⁹ Rostás, Zoltán, *Sala luminoasă. Primii monografiști ai Școlii gustiene*, București, Ed. Paideia, 2003, p. 130.

ideologice. Însă nimeni nu se manifesta militant. După părerea ei „Stahl era socialist, cred că era, dar nu ținea discursuri. Pe el îl interesau țăranii, viața țăranimii, devălmășia aceea, înțelegi. El nu ținea discursuri. Eventual mai spunea câte ceva, așa, într-o conversație particulară. Nimeni nu ținea discursuri politice.”¹⁰

La campania monografică din 1929 de la Drăguș – cea mai mare și ca număr de participanți și ca ecou – alături de coordonare, Stahl s-a ocupat și de legăturile cu mediul săsesc al satului, cu istoria agriculturii și a composesoratelor. Aici a ridicat pentru prima oară problema pericolului sporirii peste măsură a numărului de studenți participanți la campanii, care scădea eficiența cercetării, subiect asupra căruia va insista mereu. Probabil, pentru Stahl, cel mai important câștig al Drăgușului l-a constituit cristalizarea metodelor și tehnicilor monografiei sociologice care nu vor fi decantate din alte cărți, ci din experiența *in vivo* a campaniilor de vară. „Am avut impresia – mărturisirea Stahl – că cel mai fecund efort în această direcție a fost făcut la Drăguș. Din pricina faptului că au fost foarte mulți, încercând foarte multe probleme și am avut posibilitatea să lucrez în multiple asemenea preocupări specializate. Ca atare, am fost obligat să mă gândesc asupra metodelor și tehnicilor de lucru.”¹¹

În cei patru ani de muncă intensă în monografia sociologică a atras nu numai aprecierea lui Gusti și a tinerilor noi-veniți, dar și a unor colegi. Printre aceștia din urmă și Traian Herseni, despre care ulterior s-a format o imagine de cercetător singuratic, reținut în exprimarea unor sentimente de prietenie. Cele cinci scrisori din anii '29-'30, adresate lui Stahl de către Herseni, reprezintă însă documente de maximă importanță pentru felul de gândire a tânărului sociolog monografist aflat la studii la Berlin (care merită analizat

---

¹⁰ Rostás, *Sala...*, p. 131.

¹¹ Rostás, *Monografia...*, p. 114.

într-un studiu separat), dar și despre relațiile din cadrul școlii gus-tiene și în special cu Stahl. La vestea că Stahl va fi bursier la Berlin (ceea ce, de fapt, nu s-a mai întâmplat), Herseni îi trimite o scrisoare entuziastă: „Dragă Ricule, Bravo: «veste bună». Vino. (...) Și-mi pare bine că te-ai hotărât să rupi cu viața de până acum. Prea te absorbi și era păcat. Când puteai face ceva mai bun. Dar noroc că ai încă așa de mult înainte. Și ție nu-ți mai trebuie prea mult. Citin-du-ți parțial scrisoarea mă bucuram pentru mine că vii mai curând – dar pe urmă nu mi-a mai rămas decât să mă bucur pentru tine – dar nu cu mai puțin entuziasm”.¹²

Scrisorile lui Herseni către Stahl din anii '36-'40 sunt mai rare, mai concise, dar trădează fără îndoială prietenie și devotament, în special epistola care îl informează pe Stahl, concentrat la regi-ment din cauza războiului, despre felul cum a fost organizată susți-nera doctoratului la universitate: „Dragă Ricule, Ieri a fost «consi-liu profesoral» – și chestiunea ta s'a aranjat complet. I-am dat Profesorului rezumatul, mi-a dictat o încheiere, ți-am pus și lucră-rile în raport, am bătut apoi totul din nou la mașină și ieri s'a citit în consiliu – cerând în același timp aprobarea pentru teza tipărită, și în limba franceză, cât și constituirea comisiunii. S'a aprobat totul. Ai în comisie în afară de Profesor și Decan, pe Cartojan, Panaitescu și Cancel. E bine. Acum depinde numai de comisie și de tine când să se țină examenul. Vezi când poți scăpa pentru 2-3 zile, anunță-ne din vreme și se va aranja și aceasta, căci Profesorul poate invoca argumentul concentrării. Dacă ai nevoie de o dovadă din partea facultății pentru regiment, e ușor de obținut.”¹³

Un alt prieten din monografie, mai tânăr, care s-a impus ca muzicolog alături de Constantin Brăiloiu, Harry Brauner, într-un

¹² Pagina 115 din acest volum.

¹³ Paginile 129-130 din acest volum.